Vol 5 Issue 5 Nov 2015

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.org

Golden Research Thoughts
ISSN 2231-5063

Impact Factor : 3.4052(UIF)
Volume - 5 | Issue - 5 | Nov - 2015

GRT

संत साहित्य आणि मानवतावाद

भागवत तुकाराम देशमुख

भागवत तुकाराम देशमुख

सारांश :

वारकरी संप्रदायातील संतवाङ्‌मयासंबंधी आजपर्यंत इतकी साधक बाधक चर्चा झाली आहे की आता त्या वाङ्‌मयासंदर्भात कोणी काही नवीन सांगू भाकेल बोलू भाकेल किंवा लिहू भाकेल की काय याची भांका काहीवेळा मनात येते परंतु असे वाटत असले तरी त्याबद्दल बोलण्याची ,ऐकण्याची उत्सुकता आजतागायत कमी झाली नाही . संतवाङ्‌मयाच्या आकर्शणाला भरती आलेली आहे ओहोटी नाही हे यातून दिसून येते. भातकानु ातके उलटली तरी वारकरी साहित्य माणसाच्या मनात त्याच्या सांस्कृतिक जीवनात ,त्याच्या भावविवात ,तसेच त्याच्या हृदयपटलावर ठाण मांडून बसले आहे हे खरोखरच संत वाङ्‌मयाचे एक सामर्थ्य आहे . महाराश्ट्रात राजकीय,सामाजिक परिस्थिती बदलली,मराठी साहित्यामध्ये नवनवीन प्रवाह उदयाला आले. व कालानुरूप ते विरून गेले परंतु वारकरी संतांचे वाङ्‌मय मग ते अभंग असो किंवा ओवीरूप असो ते कानावर आले की आजही अनेकांच्या मनाला भुरळ पडते याचे कारण वारकरी तत्वज्ञानाच्या व अध्यात्माच्या बैठकीची मूस ही समानता व मानवता या वैचारिक चळवळीतून घडलेली आहे . वारकरी संप्रदायाचे तत्वज्ञान हे लोककेंद्री असून मानवता हा या तत्वज्ञानाचा चेहरा आहे .या मतास डॉ. निर्मलकुमार फडकुले यांनी देखील दुजोरा दिला आहे ते म्हणतात [1], " जे जे भेटे भूत । ते ते जाणिजे भगवंत "ही ि ाकवण असलेला भागवत संप्रदाय मानव्याचा पुरस्कर्ता आहे.

प्रस्तावना :

संत हे समाजजीवनाचे अभ्यासक आहेत . निरीक्षण चिंतन आाणि अनुभव यातून समाजातील सर्वसामान्य माणसाची प्रकृती आणि विकृती काय आहे यावर संतांनी भाश्य केले .सामान्य माणसाची संसारात गुरफटून तसेच व्यवहारी जगात इतराकडून होणारी हेळसांड रोखण्याचा प्रयत्न संतांनी वाङ्‌मयातून केलेला दिसून येतो . मालकाने अंगावर घातलेला भार मुकाटयाने वाहून नेणाऱ्या गाढवाप्रमाणे मनुश्याची स्थिती आहे . पाठीवरील लादलेली पोती ही साखरेची असोत वा दगडधोंडयांची ,भारवाहकाचे कर्तव्य तो करीत असतो बऱ्या वाईट चिकित्सा तो करीत नाही तो फक्त जगत आहे . त्याच्यावर जगण्याची आणि मरणाची सक्ती आहे अ ाा सुखदुःखाच्या ,गुलामगिरीच्या , अस्पृ यतेच्या , उच्चनिचतेच्या वेगवान प्रवाहाबरोबर हा मनुश्य आगतिकनेते वाहत चाललेला पाहिल्यामुळे संतांनी या प्र नाचे आव्हान स्विकारून अ ाांना करण्याचे काम केले त्याच्याविशयी सहानुभूतिने ओथंबलेल्या मनाने विचार करून त्यांची विस्कटून गेलेल्या जीवनाची घडी आपल्या दुरगामी प्रज्ञेने बसविण्यात संतांनी धन्यता मानली ही एक मानव जीवनाची इति कर्तव्यताच होय . लोकमाणसा ाी उत्तम संवाद संतं वाङ्‌मयातून साधला गेला आत्मकल्याण आणि समाजकल्याण याची य ास्वी सांगड घालून 'आनंदाचे डोही आनंद तरंग ' याप्रमाणे दुःखपिडीत समाजमनात नवचैतन्याचे बीज यातून रूजवण्यात आले.

जन्मसिध्द उच्चनिचतेच्या अतिरेकी कल्पना कित्येक भातके आपल्या उरा ाी कवटाळून बसलेल्या हिंदू समाजात वि ाश्ठ वर्णीयांचा सर्व बाजुंनी कसा कोंडमारा होऊ भाकतो याचा अनुभव संतांना आलेला होता . कुळ जाती ,वर्ण यांच्यापेक्षा अंत : करणातील प्रगल्भता व उच्च्ता समाजात वाढीला लावण्याचा निव्वळ प्रयत्न त्यांनी वाङ्‌मयाच्या माध्यमातून करून माणूसकीचा संदे ा त्याद्वारे दिला. माणूसकी म्हणजे तरी काय ? माणसाला माणसासारखे जगु द्या हाच मानवतावाद संत वाङ्‌मयात प्रकर्शाने सांगण्यात आला .

माणसाच्या बुडाला कर्मकांड , जातीयता ,भेदभाव यासारख्या अपप्रवृत्तीचा निचरा करण्याचे व मानवतेचे वैचारिक सिंचन करण्याचे कार्य संत वाङ्‌मयाने केले . वारकरी संप्रदायाची लोकप्रियता आजही ओसरलेली दिसत नाही याचे मुळ या संप्रदायाने मानवतेची ि ाकवण दिली असे म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही .

भारतीय समाजरचनेचा मूलाधार विशमता हा आहे असे स्पश्टपणे जाणवते व्यक्तीचे अधिकार समाजातील वि ाश्ठ स्थान , तीचा व्यावसाय इ.गोश्टी केवळ जन्मावरून ठरत गेल्यामुळे व्यक्तीच्या स्वतंत्र बुध्दीला आणि कर्तृत्वाला काहीच किंमत उरली नाही आपल्या वरिश्ठ कनिश्ठत्वाचे भांडवल करून समाजावर अधिकार गाजवायचा , कुलीनपणाच्या अहंकारात गुरफटून जायचे ही अपप्रवृत्ती वाढत चालली असताना संतांनी आपल्या वाङ्‌मयातून या वृत्तीचा कडेलोट केला . स्त्री भाूद्रादिकांची अवस्था अपमानास्पद होती , अध्यात्मक्षेत्रात देखील ते अपुरेच होते . परमार्थाचे दार त्यांना बंद होते,परमे वर त्यांचा नव्हता वरिश्ठ वर्ग परमात्माची उपासना ज्या रितीने व अधिकाराने करीत होता तो हक्क त्यांना मुळीच मान्य नव्हता . आपण पतीत आहोत ,पापी आहोत,आपली पायरी खालची आहे , देवालासुध्दा विटाळ व्हावा इतके आपण करंटे आाणि कर्मदरिद्री आहोत ही कल्पना बहुसंख्य मनावर कोरली गेलेली होती . आत्मप्रत्यय हरवून बसलेल्या स्त्री भाूद्राच्या दृश्टिपुढे कसले भविश्य नव्हते सारे काही अंधारलेले होते . घनदाट नैरा येने आणि न्युनगंडाने पछाडलेले हे लोक मनातल्यामनात कुढत होते . साऱ्याच अस्पृ य समाजाची ही वेदना होती पण हीची दखल कित्येक धर्ममार्तडांनी घेतली नाही . आपल्या पुर्वसंचीताला दोश देवून निमुटपणाने हा विचित्र कोंडमारा पिढयानपिढया सहन करीत हा समाज बसला होता परंतु वारकरी संप्रदायाने त्यांचा कोंडमारा मोडून काढून उच्चनिचतेच्या जोखडातून मुक्त केले . भगवंताला सर्व सारखे आहेत हे त्यांनी सांगुन मानवतेचे द ान घडवले.

"उच्च नीच कांही नेणे भगवंत । तिश्ठे भावभक्त देखोनियां ।।" (श्रीतुकोबारायांची गाथा अ.क. 1135) वाङ्‌मयात भक्तीच्या क्षेत्रात सारे समान आहेत येथे जातीय वरिश्ठ कनिश्ठपणाचा प्र नच उद्दवत नाही ही घोशणा संतांनी आपल्या वाङ्‌मयातून केली . पंढरीच्या वाळवंटात सर्व जाती जमातीचे भक्त विठ्ठलनामाचा गजर करीत एकमेकांना चंद्रभागेच्या साक्षीने उराउरी भेटू लागले व आजही भेटत आहेत . म्हणजेच जातियता संपवून माणसाला माणसात आणून माणसासारखे स्थान देण्याचे कार्य वारकरी ,संतांनी व त्यांच्या वाङ्‌मयाने केले . ज्ञाने वर महाराज तर म्हणतात की , "म्हणोनी कुळ जाति वर्ण। हे आघवेचि गा अकारण ।" हा मानवतावादी विचार समाजात रूजवला तो वारकरी संप्रदायाने . वाारकरी संप्रदायाने स्त्री भाूद्रांना आत्मविकासाची संधी प्राप्त करून दिली वेद व भाास्त्र याची मर्यादा राखून बहूजन समाजाला एका विचाराच्या बळकट धागयाने जोडून भेदभावाची धार बोथट करण्याचे फार मोठे कार्य मग ते धार्मिक स्वरूपाचे असो किंवा सामाजिक स्वरूपाचे असो याचे मर्यादा पालन करून मानवता वादाचा ध्वज उभारला आणि ज्या ध्वजाखाली सर्वाना एकत्रीत आणण्याचे कार्य संतांनी केले . हे कार्य केवळ अध्यात्मिक नसून या कार्याच्या मुळा ाी समानता व मानवता या सामाजिक स्वरूपाचा विजार आहे आणि पसायदानामध्ये महत्वाची गोश्ट कोणती जाणवत असेल तर संतश्रेश्ठ माऊलींचा माणसाच्या भविश्यविशयी असणारा उत्साहदायक मानवतावादच होय . माणसाला त्याच्यामध्ये असलेला अवगुण टाकता येतो आणि भाुध्द आनंददायी जीवन आपल्या भोवती निर्माण करता येते यावरील दृढवि वास माउलींनी समाजाला संबोधताना पसायदानात नमूद केले . सद्यस्थितीत मनुश्याच्या हातात अर्निबंध सामर्थ्य असलेली भौतिक भाक्ती आली आहे ती एक विज्ञान ाक्ती म्हटले तरी चालेल परंतु विज्ञानाने दिलेली ही अपूर्व ाक्तीची साधने माणसाला हातातील खेळणी बनवून टाकतील व या परिस्थितीमुळे मानव समाज इतरांच्या हातातील बाहुले बनतील व त्यांची स्थिती ओझ्याला जुंपलेल्या प ाुसारखी होईल . माणसाला नियंत्रण आवडते पण ते स्वतःचे स्वतःवर असलेले ,इतरांचे नव्हे त्याकरता त्याच्या अंतःकरणावर नियंत्रण असणे गरजेचे आहे . हे सर्व ओळखूनच माणसाचे अंतःकरण उजळण्यासाठीच माऊलींनी प्रयत्न केले . माणसाच्या अंत : करणातील दुरावा गेला पाहिजे इतराविशयी परस्पर मैत्रीसंबंधी वाढले पाहिजेत एकमेकाविशयी सत्कर्माचे प्रेम मिळाले पाहिजे माणसाचे अंत : करण द्वेश , मत्सर रहीत झाले पाहिजे त्याच्या मनातील दुश्ट प्रवृत्ती नश्ट झाली पाहिजे व त्याच्या अंगी सत्कर्माची आवड निर्माण झाली पाहिजे हेच माऊलींना अभिप्रेत होते म्हणून ते म्हणतात "जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मी रती वाढो ।।"(श्री ज्ञाने वरी अ.18 ओ . 1794)

इतरांना त्रास न देता त्यांना आनंद द्यावा हाच या मागचा उददे ा हेच तुकोबाराय सांगतात "कोणाही जीवाचा न घडावा मत्सर ।" (श्री तुकोबारायांची गाथा अ.क 21) "किंबहुना सर्व सुखी । पूर्ण होऊनि तिही लोकी ।।"(श्री ज्ञाने वरी अ.18 ओ .1799) या ओवीतून ज्ञानोबारायांनी वि वाच्या कल्याणाचा ध्यास मनी बाळगला आहे . मानवतावादाचे प्रतिपादन करताना माऊलींनी पदोपदी याचा उल्लेख केलेला दिसतो . "जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मी। रती वाढो । भूता परस्परे पडो मैत्र जीवांचे । दूरितांचे तिमीर जावो । वि व स्वधर्म सूर्य पाहो । जो जे वांछिल तो ते लाहो । प्राणिजात "(श्री ज्ञाने वरी अ.18 ओ . 1795) या ओवीमधून माऊलींचा मानव समाजाविशयीचा कळवळा व त्यांच्या सुखासाठी केलेला उपदे ा स्पश्टपणे दिसून येतो . भां गो . तुळपुळे2 यांच्या "संतांचा भर हा पारमार्थिकावर आहे , सामाजिकावर नाही "ह्या मताचे खंडण ज्ञाने वरीतील वरील प्रमाणावरून होते.

भौतिक व्यवहारात देखील मनुश्याला हिताचा उपदे ा करणारे संत हे एक द ाक आहेत समतेचर तत्वे सांगताना तुकोबाराय म्हणतात "कोणासवें नाहीं चोरी । सकळांवरी समत्व ।।" (श्री तुकोबारायांची गाथा अ.क. 1210) तर 'उपकारी असे आरोनि उरला 'असे म्हणून इतरावर सतत उपकार करावे व ते कधी बोलू नये हा एक माणूसकीचा मंत्रच तुकोबाराय सांगतात,तर भौतिक किंवा अध्यात्मिक क्षेत्राात चुकलेल्याला वाट दावावी हे देखील 'वाट दावी त्याच्या पुण्या नाही पार 'या वचनातून सांगताना माणसाने कसे वागावे हे स्पश्ट केले . तर माणसाची वृत्ती बदलावी त्याने स्वाभीमानाने कसे जगावे इतरापुढे कधी हात पसरू नये यासाठी देखील तुकोबाराय उपदे ा करताना बोलतात , "भीक्षापात्र अवलंबणे । जळो जीणे लाजीरवाणे ।।"(श्री तुकोबारायांची गाथा अ.क. 912) एक प्रकारे मानवतेविशयीची संकल्पना संतांची व्यापक होती . माणसाने माणसाला माणूस म्हणून सन्मान द्यावा हा मानवतावाद आहेच परंतु स्वतःचे जीवन कसे निर्मळ असावे हे देखील सांगण्यास संत विसरले नाहीत .समाज जीवनात माणसाला स्वतःच्या श्रेश्ठ वर्णाचा , श्रेश्ठ जातीचा ,कुणाला आपल्या ठायी असलेल्या पांडित्याचा ,कुणाला रूपाचा , कुणाला ऐ वर्याचा अहंकार असतो व तो आपल्यापेक्षा कनिश्ठाला उपक्षेने वागवतो यासाठी तुकोबाराय त्या अहंकाराला मोडून काढण्याचे आव्हान करतात "तुका म्हणे मोडा अहंकाराची मान ।" (श्री तुकोबारायांची गाथा अ.क. 2856) तर अभिमानाला जिंका असे देखील सांगतात "जिंकाल तरी जिंका अभिमान ' म्हणजेच समाजाच्या सर्वांगाने सामोपचार घेवून संतांनी मानवतेची बीजे राखण्याचा प्रयत्न केलेला दिसतो. मानवतावादाचा पुरस्कार करणाऱ्या तुकारामांविशयी डॉ . निर्मलकुमार फडकुले लिहितात की ,3 "तुकोबांच्या विचारधारेला मानवतावादी मुल्यांचे अधिश्ठान असल्यामुळे त्याचे आवाहन वि ाश्ट परिस्थितीत आणि काळातच होऊ

भाकेल असे नसून ते सार्वकालिक आहे. "

संत सहित्याचा उगमच मुळी सामाजविशयक सहानुभूतीतून झाला आहे . त्यातही वारकरी संतांचे मन सहानुभूतीने व्यापलेले असल्यामुळे सामान्यांच्या सुखदुःखा ी ते समरस होताना दिसतात . तत्कालीन तथाकथित धर्ममार्तंड हे केवळ भाब्दज्ञानाच्या आहारी गेलेले होते . ज्ञानाची आणि अध्यात्माची मक्तेदारी फक्त आपल्याकडे आहे व आपण त्याचे ठेकेदार आहोत या भ्रमात वावरणाऱ्या वर्गाने भोळयाभाबडया लोकांच्या स्त्री , पुरूशांच्या मनात देव आणि धर्म यांची सांस्कृतिक मूल्ये यांच्या संबंधीची डोळस आत्मीयता कधीच निर्माण केली नाही कारण धार्मिक आणि सांस्कृतिक सत्तेची भांग पीवून बेहोश मदमस्त झालेल्या या वर्गाला सामान्यांचे दुःख कधीही न समजण्यासारखे नव्हते . ते केवळ भाब्दज्ञानात बुडाले होते . परंतु वारकरी संतांच्या विचक्षण दृश्टितून हे दृश्य सुटले नाही . ज्या व्यक्तीच्या मनात जनसामान्याविशयी हिताचा कळवळा नाही जो मनुश्य दुसऱ्याच्या माणुसकीला ओळखु भाकत नाही त्यांच्या पांडित्याला व भाब्दज्ञानाला मिळवून काय करायचे असा खडा सवाल वारकरी संतांनी करून प्रस्थापीतांच्या विरूध्द बंड करून सामान्यांच्या सुख दुःखाना न्याय देण्याचा प्रयत्न केला . यातून मानवाविशयीची वारकरी संतांची दृश्टी दिसते . वारकरी संतांनी मानवतावादासाठी वारी करण्याचा देखील अट्टाहास धरला हे संतांच्या अनेक प्रमाणातून दिसून येते .

"पंढरीची वारी आहे माझे घरीं । आणीक न करी तीर्थव्रत ।।"(श्री तुकोबारायांची गाथा अ.क्र. 2241)
पंढरीचा वारकरीं । वारी चुकों नेदीं हरी ।। (श्री तुकोबारायांची गाथा अ.क्र. 3374)

कारण वारी म्हणजे सामान्यांना नाकारण्यात आलेल्या व्यवस्थेच्या विरोधात संतांनी केलेला विद्रोह होय . खरी समता आणि साम्यवाद हा मानवतेला ि ाकवण्याचा प्रयत्न वारीच्या माध्यमातून संतांनी घातला त्यासाठी वाङ्मयातून वारीचे महत्व सांगून अज्ञानी समाजाची अध्यात्मिक उंची वाढविण्याचे कार्य केले . या वारीला मानवतेचे ि ाक्षण देणारी वारी असे म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही . मानवतेला उंची देण्याचा प्रयत्न याच्या माध्यमातून होतो . वारकरी संतांच्या एकूण वाङ्मयाकडे दृश्टिक्षेप टाकला तर असेही दिसून येईल की , संत तुकारामांचे काव्य हे मानवतावादा ी अधिक सलगी करणारे आहे . कारण त्यांची काव्य ैली ही कालबाहय रूढी , अंधश्रध्दा , यावर घणाघाती प्रहार करून दैववाद व निरा ावादाचा धिक्कार करणारी आहे . समाजनिश्ठेने त्यांचे अंतःकरण रसरसलेले व ओथंबून आलेले तर दिसतेच त्याचबरोबर लोकोध्दारासाठी कोणाचीही भीड ते बाळगत नाही तर पोटतिडकीने ते उपदे ा करताना दिसतात त्यांच्या या भौलीमुळे काहीवेळा बंडखोर संत म्हणूनही त्यांना ओळखले जाते . तुकारामांच्या मानवतावादासंदर्भात भां . गो . तुळपुळे म्हणतात ,[3] चातुर्वर्ण्याच्या रूढ कल्पनेवर आघात न करता किंवा परंपरागत सामाजिक व्यवस्था न मोडता प्राप्त परिस्थितीत समाजाला मानवधर्म ि ाकवून त्यांचे अंतरंग राखणे हे तुकारामांचे जीवितकार्य होय . समाजास मानवधर्म ि ाकविणे ही भागवतधर्माची परंपरा अखंड असली तरी त्या परंपरेतील संतकवींच्या कार्याचे स्वरूप परिस्थितीप्रमाणे उत्क्रान्त होत गेले आहे . ज्ञाने वर भागवतधर्माचे म्हणजेच मानवधर्माचे तत्वज्ञान सांगून थांबले , नामदेवांनी या तत्वज्ञानाचा प्रसार सर्वदूर केला . एकनाथांनी हा मानवधर्म वि ाद करून सांगताना समन्वयाचे धोरण पत्करले व रूढ कल्पना आणि स्वतंत्र प्रेरणा यात एक प्रकारची तडजोड घडवून आणली ."

भागवत संप्रदाय काळावर मात करून आजही समाजप्रिय राहिला याचे कारण त्याला मानवता प्रेमी , सहिश्णू व सर्वसमावे ाक तत्वाची व्यापक दृश्टीची जोड मिळाली हेच आहे . भागवत संप्रदाय हा विठ्ठलाच्या भक्तिचा डांगोना पिटणारा वैदिक धर्मान्तर्गत पंथ असला तरी संतांनी त्यांची व्यवस्था ज्या तत्वावर लावली ती तत्वे मानवतावादीच आहेत . मानवतावादाचे इवलेसे रोप महाराश्ट्र भारदेच्या मंदिरी संतांनी वाङ्मयाच्या रूपाने लावले व पुढे त्याचा वेलू गगनावर गेला हे आजच्या वारकरी संप्रदायाकडे पाहिल्यावर दिसून येत आहे . मानवाचे उन्नयन हेच या पंथाचे मुलभूत उद्दीश्ट आहे . वारकरी संप्रदायाचा ध्येयवाद आकुंचित नसून तो व्यापक स्वरूपाचा आहे . "जो जो वांछिल तो ते लाहो प्राणिजात " ही आपली आकांक्षा ज्ञाने वरांनी प्रकट केलीच आहे . भागवत संप्रदायाला मानवतेचे अधिश्ठान लाभल्याने हा संप्रदाय जनतेचा संप्रदाय आहे एवढेच म्हणावेसे वाटते .

संदर्भ ग्रंथ :

1) फडकुले निर्मलकुमार ,संतकवी तुकाराम : एक चिंतन , प्रथम आवृत्ती ,अजब पुस्तकालय , कोल्हापूर ,1978,पृश्ठ क्र. 52
2) तुळपुळे भां. गो. भक्तीचा मळा , प्रथम आवृत्ती ,कॉन्टिनेन्टल प्रका ान , पुणे , 1960, पृश्ठ क्र. 151
3) फडकुले निर्मलकुमार ,संतकवी तुकाराम : एक चिंतन , प्रथम आवृत्ती ,अजब पुस्तकालय , कोल्हापूर ,1978,पृश्ठ क्र. 52
4) तुळपुळे भां. गो. भक्तीचा मळा , प्रथम आवृत्ती ,कॉन्टिनेन्टल प्रका ान , पुणे , 1960, पृश्ठ क्र. 73
5) ि ारवळकर धों तु . व कराडकर बंडा बोवा (संपा.), श्री तुकोबारायांची गाथा ,व्दितीय आवृत्ती ,संत वाङ्मय प्रसारक मंडळ , कराड ,1997
6) श्रीज्ञाने वरी, ज्ञाने वर महाराज संस्थान कमिटी प्रकाि ात दहावी आवृत्ती , आळंदी ,2011

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org